FONTS BIBLIOGRÀFIQUES I DOCUMENTALS EN ANTROPOLOGIA DE LA MEDICINA I LA SALUT (*)

Josep Maria Comelles
Departament d'Antropologia Cultural, Tarragona
Institut Català d'Antropologia

La introducció en l'àmbit acadèmic de l'Antropologia de la Medicina a casa nostra, està vinculada al desenvolupament de l'Antropologia Cultural i Social a les Facultats de Filosofia i Lletres.

És dins l'especialitat d'Antropologia que han de formar-se els especialistes en aquest camp, malgrat que en algunes facultats, els Departaments d'Història de la Medicina han afavorit orientacions pròximes a la nostra especialitat. Però, com ja ha estat posat de manifest a les 1es. Jornades d'Antropologia de la Medicina que se celebraren el passat desembre del 1982 a Tarragona, el desenvolupament i la formació en Antropologia de la Medicina no poden romandre fora de la formació general de l'antropòleg.

La vinculació de l'Antropologia Social i Cultural a les Facultats de Lletres suposa, però, un problema greu per a la formació d'antropòlegs de la Medicina: la seva separació i l'aïllament respecte al sector sanitari i, en general, a la problemàtica de les Ciències Naturals; no existeix una Història de la ciència a les Facultats... d'Història, i la Història de la Medicina o la Salut Pública no són matèries que els estudiants puguin escollir dins els seus currículums «literaris».

És per això que el Seminari d'Antropologia de la Medicina del Departament d'Antropologia Cultural de Tarragona es proposa la publicació d'una sèrie d'articles, destinats específicament als estudiants de lletres, que els permetin disposar d'una documentació de base indispensable per a moure's dins el camp de la salut i la malaltia a la

nostra societat. Aquest primer lliurament té com a objecte donar pistes respecte a les fonts bibliogràfiques en general. En un proper número d'ARXIU publicarem una bibliografia bàsica en Antropologia de la Medicina, i els membres del seminari procuraran editar recensions de textos d'actualitat que puguin tenir interès per als antropòlegs, des d'aquesta perspectiva.

Aquest repertori fou publicat per primera vegada el 1977 a la Revista **ETHNICA** de Barcelona. Els sis anys que han passat l'havien convertit en gairebé inútil, especialment en allò que fa referència a la Península Ibèrica i a Catalunya, en particular. Érem, aleshores, al principi d'un desenvolupament que ara, sortosament, permet disposar d'un fons bibliogràfic força important.

(*) El meu agraïment a Xavier Granero per la seva col·laboració en el capítol de revistes.

1. BIBLIOGRAFIA INTERNACIONAL.

1.1.- Reculls bibliogràfics internacionals que publiquen material sobre Antropologia de la Medicina i Ciències de la Salut.

1 - CLAUSEN, J.A.

1956 **Sociology and the field of Mental Health**. New York, Russell Sage. 96 referències sobre aspectes socio-culturals de la malaltia mental. És el primer repertori disponible.

2 - FREEMANN, H.E. y REEDER, L.G.

1957 **Medical Sociology: a review of literature**. *Amer. Sociol. Rev.*, 22(1) 73-81.
Revisió de 20 col·leccions de revistes i actes de congressos: 107 referències.

3 - FREIDSON, E.

1961-62 **The Sociology of Medicine. A trend report and bibliography**. *Current Sociology* 10-11 (3) 123-192.

4 - HARVARD MEDICAL SCHOOL

1962 **Community Mental Health and Social Psychiatry**. Harvard University Press.

5 - SIMMONS, O.G.

1963 «Social Research in Health and Medicine: A Bibliography A: Freeman, H.E., Levine, S. y Reeder, L.G.
Handbook of Medical Sociology. Englewood Cliffs. Prentice Hall, pp: 483-581
És la primera edició del que ressenyem al nº 10.

6 - PEARSTALL, M.

1963 **Medical Behavioral Sciences: a Selected Bibliography**. Lexington University Press.

7 - DRIVER, E.G.

1965 **The Sociology and Anthropology of Mental Illness**. Amherst: University of Massachusetts Press.
És el primer gran repertori especialitzat en aquestes temàtiques. Conté unes 1500 referències entre els anys 1956 i 1963. Continua la tasca de 1.

8 - DUFRANCATEL, C.

1968 **La sociologie des maladies mentales**. *Current Sociology. La sociologie contemporaine*, XVI (2) Paris - La Haya, Mouton.
Revisió molt completa del tema fins al 1968. Bibliografia no exhaustiva però comentada (unes 800 referències). És el repertori fonamental per a començar a treballar en aquest camp.

9 - MECHANIC, D.

1968 **Medical Sociology**. New York: Russell Sage pp: 455-484.

10 - FREEMANN, H.E., LEVINE, S. y REEDER, L.G.

1972 **Handbook of Medical Sociology**. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
És la segona edició (g. nº5) d'un manual clàssic americà. Gairebé tots els articles contenen bibliografies molt extenses sobre la major part dels temes clàssics que fan referència a la Sociologia de la Medicina i als estudis institucionals. El seu límit cronològic és el 1970. Conté tres articles molt importants des del punt de vista bibliogràfic:

SIMMONS, O.G. y BERKANOVIC, E.

1972 «Social Research in Mental Health and Medicine: a Bibliography», pp: 523-584.

CLAUSEN, J.A.

1972 «The sociology of mental disorder», pp: 168-188.
Conté 76 referències bibliogràfiques. És una actualització del 1.

GROG, S.H. y VER STEEG, D.F.

1972 «The hospital as a social system», pp: 274-314.
279 referències bibliogràfiques. És un article fonamental per al camp concret dels estudis sobre organització social d'hospitals; les referències són gairebé exclusivament americanes.

11 - DRIVER, E.D.

1972 **The Sociology and Anthropology of Mental Illness: a Reference guide**. Amherst: Univ. of Massachusetts Press.
És la 2ª edició del nº 7. La més completa bibliografia (no comentada) fins al 1968: 5910 referències. Hi ha un esforç notable per recollir bibliografia no nord-americana.

12 - STEUDLER, François.

1972 «Le champ de la sociologie médicale», a: **Sociologie Médicale**. Paris, Armand Colin.
Excel·lent introducció a la Sociologia de la Medicina, seguida

d'un repertori bibliogràfic àmpliament comentat, amb 123 referències; n'hi ha moltes d'uropees, especialment franceses, i una interdisciplinarietat molt ben combinada. És un repertori desitjable per a l'estudiant no iniciat.

- 13 - MIGUEL, Jesús de.
1975 Apéndice: Bibliografía básica de Sociología de la Medicina. **Papers.** (Barcelona) 5: 241-269
Excel·lent recull de bibliografia bàsica en Sociologia de la Medicina: 89 referències dels grans textos bàsics americans, en aquest terreny. Lamentablement, hi ha un buit important de bibliografia europea. Es complementa molt bé amb Steudler (1972) i Dufrancat (1968).
- 14 - COOPER, B.B. i SHEPHERD, M.
1973 «Epidemiology and Abnormal Psychology». A: Eysenck, **Handbook of Abnormal Psychology**: Londres, Pitman.
Revisió molt completa fins al 1969, en el terreny de l'epidemiologia psiquiàtrica. Predomini d'estudis quantitius.
- 15 - COOPER, B.G. i MORGAN, H.G.
1973 **Epidemiological Psychiatry**.
Springfield, Ill. Charles C. Thomas (Trd. cast. PANAP, 1974, edició exhaurida).
- 16 - ALLUÉ, Marta.
1983 Mort i Ciències Socials: una bibliografia:
Arxiu d'Etnografia de Catalunya, 2.
Més de 390 referències sobre el tema de la mort i l'agonia, en Antropologia, arreu del món. Incidència especial en el tema de la mort en l'àmbit sanitari.
- 17 - REVUE FRANÇAISE DE SOCIOLOGIE.
1973 Guide sociologique en sociologie médicale. Publications en langue française. **Revue Française de Sociologie XIV 137-193**
Número especial dedicat a la sociologia de la medicina.
- 18 - LE CERF, J.F. Y SEBILLE, G.
1975 Dimensions sociales de la psychopathologie et de la psychiatrie. Bibliographie en langue française. **Rev. Française de Sociologie XVI, 3, 380-417.**

Malgrat que amb aquestes publicacions pot iniciar-se, en línies generals, una recerca aprofundida, bibliogràfica i documental, excepció feta del número 16, la resta de repertoris no donen dades més que fins el 1970.

1.2. REPERTORIS INTERNACIONALS DE BIBLIOGRAFIA.

Per a una investigació de les fonts més pròximes en el temps cal recórrer als índexs bibliogràfics internacionals, que són molt poc còmodes d'utilitzar

-en aquest camp- a excepció dels que citarem seguidament. D'altra banda, alguns són difícilment accessibles a casa nostra.

19 - Index to American Doctoral Dissertations

20 - Dissertation Abstracts

Són publicacions de resums de tesis de doctorat. Cal manejar-los perquè contenen una documentació imponent en aquests camps. La seva consulta té interès per a l'investigador avançat, no tant per al principiant.

21 - International Index to Social Sciences: Sociology.

Londres, Tavistock.

22 - International Index to Social Sciences: Anthropology.

Londres, Tavistock.

Són llibres d'aparició anual que recullen bibliografia no comentada. Són força exhaustius i manejables. El retard que duen en relació a la publicació original oscil·la entre l'any i l'any i mig. Bona quantitat de revistes no anglo-saxones ressenyades. Disponibles a la Biblioteca del Departament d'Antropologia Cultural de Barcelona, Centro de Etnología Peninsular e Iberoamericano, (Barcelona) i Biblioteca Universitària de Tarragona.

23 - Bulletin Signalétique de CNRS: Sociologie/Ethnologie.

Paris, Maison des Sciences de l'Homme.

Butlletí trimestral, particularment útil des del 1972, en què va ésser introduït el registre informàtic (PASCAL). Hom pot sol·licitar-ne fotocòpies d'articles o resums a preus no mòdics però tampoc impossibles. El retard de les ressenyes és d'uns sis mesos, però els resums són força extensos, i es molt manejable. Disponible a la Biblioteca del Departament d'Antropologia Cultural, de Barcelona i al Centro de Etnología Peninsular de Barcelona.

1.3. Bancs de dades.

En els darrers temps, tots els països estan organitzant bancs de dades. A casa nostra, comencen a funcionar-ne alguns, i cal pensar que d'aquí a uns quatre o cinc anys seran els elements bàsics per a aquest tipus de treball. Els lectors hauran, però, d'informar-se'n a cada una de les localitats on resideixin.

Centre de Documentació e informàtica biomèdica.

Facultat de Medicina, Universidad de Valencia.

Es un banc de dades, actualment el mes complert que hi ha a tot l'estat en aquesta temàtica. Conectat amb algun dels principals circuits d'informació internacional i com a editor del **Índice Médico Español**, disposa de dades sobre tota la producció biomèdica espanyola.

2. REVISTES.

Fora impossible donar una llista completa de totes aquelles publicacions que fan referència a temes d'interès per a l'antropòleg de la Medicina i la Salut. Les que citem a continuació serveixen únicament per a donar pistes a l'estudiant que comença en aquest terreny. Per això utilitzem el criteri d'ésser relativament exhaustius amb les revistes especialitzades, i només donem algunes pistes que es refereixen a les revistes generals que inclouen, eventualment, articles que atenyen aquest camp. La revisió dels reculls reunits a 1.1 pot donar moltes més col·leccions que les que ací proposem.

2.1. Revistes especialitzades.

Journal of Health and Social Behavior (ASA, Chicago).
Revista de Sociologia de la Medicina, publicada per l'Associació Americana de Sociòlegs. Manté una línia força tradicional, amb un predomini d'articles empírics. Nombrosos números monogràfics. La seva consulta és absolutament Indispensable.

Social Science and Medicine. (Pergamon, Londres, Nova York).
Una de les més prestigioses, actualment. Publica sis col·leccions diferents (Antropologia, Sociologia, Salut Pública, etc.) i alterna treballs empírics i teòrics des de perspectives sovint força crítiques.

Culture, Medicine and Psychiatry. (D. Reidel, Dordrecht)
Revista dirigida per Arthur Kleinman. Representa els corrents més innovadors en el camp de l'Antropologia de la Medicina, i manté una trajectòria coherent. És indispensable la seva consulta.

Journal of Medicine and Philosophy. (D. Reidel, Dordrecht).
Dins la línia de l'anterior però des d'una perspectiva molt més interdisciplinària. Èmfasi en Bioètica.

Theoretical Medicine (abans, **Metamedicine**) (D. Reidel, Dordrecht)
Dins la línia de les dues precedents, revista molt orientada en la direcció de la metodologia d'anàlisi del sector sanitari i de les ciències biomèdiques.

Transcultural Psychiatric Research Review. (Montreal, Mc. Gill University)
Revista trimestral d'«abstracts». Conté recensions de caire interdisciplinari, i articles d'actualització sobre temes concrets. Predomini de la temàtica transcultural.

Ethnopsychiatria. (Paris, La Pensée Sauvage).

Revista bianual en francès, prioritàriament vinculada al grup de treball de Georges Devereux, que n'és el director.

Medical Anthropology Newsletter. (Society for Medical Anthropology).

Revista editada des de fa una dotzena d'anys, que reflecteix, sobretot, problemes de delimitació del camp, i articles teòrics.

Psychopathologie africaine. (Dakar).

Revista editada a Dakar pel grup del malaguanyat Collomb, i que ha publicat força estudis sobre psiquiatria transcultural.

Medical Anthropology. Cross Cultural Studies in Health and Illness. (Department of Anthropology, University of Connecticut). Redgrave, Publishing Co. P.O. Box 67 South Salem, N.Y. 10590

Bulletin de liaison du Séminaire Mensuel d'Ethnomédecine. (Société d'Ethnobotanique et d'Ethnozoologie: 7, Rue Cuvier, 7005 Paris).

2.2. Altres revistes:

Resulta completament impossible un llistat complet de les revistes que poden ésser útils. Diria que, com a mínim, cal sondejar les revistes generals d'Antropologia, Sociologia, Salut Pública, Psiquiatria i Història de la Medicina.

3. FONTS BIBLIOGRÀFIQUES SOBRE CATALUNYA I L'ESTAT ESPANYOL.

En la primera edició d'aquest article, fa sis anys, aquest capítol era molt migrat. Posteriorment, s'ha ampliat extraordinàriament, i volem intentar, si no ésser exhaustius, que és força difícil, ésser, almenys, útils.

3.1. Centres de Documentació en Antropologia de la Medicina.

No hi ha a Catalunya cap centre especialitzat en aquest camp que disposi de documentació exhaustiva. Proposem, aleshores, una sèrie d'institucions on hom pot obtenir informació o documentació interessant:

- **Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.** (Passeig de la Bonanova, 47. Barcelona-17).

És una Biblioteca general de Ciències Mèdiques, on hom pot trobar un fons de revistes molt important, amb pràcticament quasi tota la producció catalana i espanyola, i al mateix temps, un fons bibliogràfic suficientment ampli sobre informació general referida al sector sanitari. Accés lliure. Servei de fotocòpies.

- **Centro de Documentación en Historia de la Medicina.** (Degà Bahí, 59. Barcelona).
Fons bibliogràfic especialitzat en Història de la Medicina, i gràcies a l'entusiasme del director d'aquesta biblioteca, Josep Danón, és, probablement, un dels centres més adients per a trobar-hi allò que és impossible d'obtenir en altres llocs. D'altra banda, la catalogació és excel·lent i el seu fitxer permet accedir a dades impensables. Funciona els matins, i hi ha un servei de fotocòpia.
- **Biblioteca de la Facultat de Medicina de Barcelona** (Casanova, 143)
Biblioteca molt important, especialment en la seva secció històrica. Moltes col·leccions de revistes espanyoles i estrangeres. Accés lliure, però problemes constants d'espai per a seure. Servei de fotocòpies.
- **Centro de Etnología Peninsular.** (Egipcíques, 9-11. Barcelona).
Biblioteca especialitzada en Antropologia. Conté algunes col·leccions de revistes importants, però un fons bibliogràfic heterogeni. En els darrers temps, accés limitat. Servei de fotocòpies.
- **Biblioteca del Departament d'Antropologia Cultural de Barcelona.** (Fac. Geografia i Història. Zona Universitària).
Biblioteca especialitzada (en formació). Fons bibliogràfic heterogeni, general, i escasses col·leccions de revistes. Servei de fotocòpies. Accés lliure.
- **Biblioteca i Arxiu de l'Hospital de la Sta. Creu i Sant Pau.** (Av. Sant Antoni Mª Claret, 167. Barcelona-25)
Importantíssim arxiu històric -en bona part encara inèdit-. Fonamental per a seguir l'evolució del món mèdico-sanitari a Catalunya. Biblioteca especialitzada en Medicina; moltes col·leccions de revistes. Accés amb autorització. Servei de fotocòpies.
- **GSM: Grup de Sociologia de la Medicina.** (Apartat 4907. Barcelona).
Reuneix un centenar de sociòlegs i gairebé tots els antropòlegs de la Medicina del nostre país. Vg: **Salud y Sociedad**.
- **GAPS.** (Passeig de la Bonanova, 47. Barcelona).
Delegacions territorials a Tarragona, Girona i Lleida. Centre d'Estudis, que edita i encarrega estudis de caire sociològic en el camp de la salut pública i de l'assistència sanitària. Important fons de revistes i altres publicacions sobre Salut Pública. Accés lliure.
- **Institut d'Estudis de la Salut.** (Avda. Roma, 157. Barcelona)
Institució depenent de la Conselleria de Sanitat de la Generalitat,

de creació recent (1980). Organitza curssets i promociona estudis en el camp de la salut pública.

- **Biblioteca del ICESB.** (Enric Granados, 2. Barcelona).
Biblioteca especialitzada en Ciències Socials. Fons de revistes important. Accés lliure. Servei de Fotocòpies.
- **Seminari d'Antropologia de la Medicina.** (Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Pl. Imperial Tarraco, s/n. Tarragona).
Seminari i grup d'estudis en Antropologia de la Medicina, de creació recent. Arxiu de documentació, (en formació).
- **Centre d'Estudis Socialistes** (Grup de Salut Pública). Vid: **Butlletins**.
- **Catedra-Museo de Historia de la Medicina**
Facultat de Medicina, Universitat de València.
Dirigit pel Prof. Lopez Piñero disposa d'una biblioteca importantíssima especialitzada i d'abundoses revistes en els camps sanitaris, històrics i que facin referència a temes de ciències socials. Servei de fotocòpies i microfilmació. (Vg. Centro de Documentación e Informática biomédica).
- **Fundació-Museu d'Historia de la Medicina Catalana.**
Pje. Mercader 11, Barcelona.
Dirigit pel Prof. Cid es un centre en curs d'instal·lació. Biblioteca especialitzada (en formació). Actualment pendent d'inauguració al públic.

3.2. Repertoris bibliogràfics:

ASSOCIACIÓ GENERAL DE METGES DE LLENGUA CATALANA.

1918 **Bibliografia Medical de Catalunya.**

Barcelona, Impremta Elzeviriana.

Recopilació exhaustiva de bibliografia mèdica publicada a Catalunya des de l'Edat Mitjana.

GOL, Jordi et alii.

1976 **La sanitat als Països Catalans.**

Barcelona, Edicions 62.

779 referències sobre el tema sanitari a casa nostra.

GONZALEZ PAGE, Mercedes.

1976 Una bibliografia, comentada, sobre la planificació i reforma sanitària; pp: 455-485, en: Jesús de Miguel (comp) **Planificación y Reforma sanitarias.** Madrid, C.I. Sociológicas.

415 referències sobre el tema a l'Estat Espanyol. Amb l'anterior són les dues bibliografies més completes fins al 1975.

GRANJEL, L. Y SANTANDER, Mercedes

- 1957 **Bibliografía española de Historia de la Medicina.**
Salamanca, Anaya.
Conté 1521 referències.

GRANJEL, L.

- 1966 **Bibliografía histórica de la Medicina Española. (2000-4000)**
Salamanca, Universidad de Salamanca.
Conté quasi dues mil referències heterogènies.

PUJADAS, J.J., COMELLES, J.M. y PRAT, J.

- 1980 Una bibliografia comentada sobre Antropologia Mèdica, pp: 323-353. A: Michael Kenny y Jesús de Miguel (comps) **La Antropología Médica en España.** Barcelona, Anagrama.
Unes cinc-centes referències sobre Antropologia de la Medicina, encara que amb materials força heterogenis. Bastant completa fins al 1980, però no del tot. Pròxima reedició ampliada a **Arxiu d'Etnografia de Catalunya.**

3.3. Publicacions periòdiques.

3.3.1. Revistes de Ciències Socials.

En aquests moments no existeix, a Espanya, cap publicació específicament reservada a investigacions en Sociologia i Antropologia de la Medicina. Podem destacar algunes publicacions que, amb certa regularitat, proposen articles en aquest camp; no podem, però, fer-ne una anàlisi com en el cas de la bibliografia periòdica estrangera.

- **Revista de Dialectología y Tradiciones Populares.** (C.S.I.C.) Madrid.
Conté un nucli important d'articles clàssics en el folklore mèdic.
- **Ethnica** (C.S.I.C.) (Barcelona): Antropologia.
- **Quaderns de l'I.C.A.** (Barcelona): Antropologia.
- **Comentarios d'Antropologia Cultural** (Barcelona): Antropologia.
- **Arxiu d'Etnografia de Catalunya.** Antropologia.
- **Revista Española de Investigaciones Sociológicas**, (abans) **Revista de la Opinión Pública.** (C.S.I.C.) (Madrid): Sociologia.
- **Papers. Revista de Sociologia** (Barcelona).
La col·lecció sencera conté un fons important sobre Sociologia de la Medicina.
- **Revista de Higiene y Sanidad Pública.** (Dirección General de Sanidad. Madrid).
Revista molt important pel seu fons.
- **Temas de Antropologia aragonesa** (Aragó, I.A.A.)

3.3.2. Revistes de distribució a metges.

- **Jano** (Barcelona)
- **El Médico** (Madrid)
- **Pulso Periódico**
- **Consulta Semanal**
- **Doctor: Política profesional:**

Revistes de distribució mèdica, que subministren, en base a informes més o menys exhaustius, una informació força ampla sobre el sector sanitari. Algunes destinen un cert espai al que podríem dir «ciències socials i salut». En qualsevol cas, permeten un seguiment setmanal i gairebé diari de la problemàtica sanitària a casa nostra. La seva consulta és una font inapreciable de dades generals sobre el camp sanitari a Espanya.

3.3.3. Butlletins.

Algunes entitats, en els darrers temps, han començat a publicar butlletins interns que subministren informació general sobre Ciències socials i salut.

- **Salud y sociedad.**
Butlletí semestral del Grup de Sociologia de la Medicina. Informació general, notícies, anuncis, recensions, bibliografia.
- **Butlletí d'informació sanitària.**
Publicat pel grup de Salut Pública del Centre d'Estudis Socialistes (Rosselló 229, 3er. 1ª Barcelona-8). Conté informació general, notícies i comentaris, així com avisos i informacions sobre actes de tota mena relacionats amb aquesta matèria.
- **Entaban**
Publicació del grup del mateix nom. (Apartat de Correus, 688. Saragossa). Presenta articles i recensions relatius al camp de la salut pública, l'Antropologia de la Medicina i la Sociologia de la Medicina.